

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

з теми **«СЕНСОРНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА»**

Виконала:

студентка 2 курсу, групи DO1-M18z
спеціальності 012 Дошкільна освіта
за освітньою програмою Дошкільна освіта з
додатковою спеціальністю
013 Початкова освіта
(заочна форма навчання)
Чорненька Наталія Олександрівна

Керівник: Каньоса Н. Г.,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик
дошкільної освіти

Рецензент: Бахмат Н. В.,
доктор педагогічних наук, доцент,

Кам'янець-Подільський – 2019 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ.....	9
1.1 Сенсорний розвиток дітей у педагогічній теорії.....	9
1.1.1 Сутність сенсорного розвитку.....	9
1.1.2 Перцептивні дії, їхня характеристика.....	12
1.1.3 Сенсорний розвиток дітей як психолого-педагогічна проблема.....	17
1.2 Образотворча діяльність як засіб сенсорного розвитку дітей.....	30
Висновки до першого розділу.....	39
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	42
2.1 Характеристика рівнів сенсорного розвитку старших дошкільників.....	43
2.2 Етапи сенсорного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва.....	51
2.3 Порівняльна характеристика рівнів сенсорного розвитку старших дошкільників.....	75
Висновки до другого розділу.....	78
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	90
Додаток А Опис завдань обраних за визначеними критеріями та показниками сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку.....	90
Додаток Б Дидактична модель реалізації педагогічних умов сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва.....	101
Додаток В Програма сенсорного розвитку дітей засобами образотворчого мистецтва в старших групах закладів дошкільної освіти.....	102
Додаток Г Гістограми порівняльної характеристики сенсорного розвитку дітей до і після проведення формувального експерименту (за групами).....	121

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЕГ – експериментальна група

ЗДО – заклад дошкільної освіти

КГ – контрольна група

R – рівень сенсорного розвитку дитини

n – кількість завдань.

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку дошкільної освіти характеризується пошуком нових підходів у педагогічній теорії та практиці. Національною доктриною розвитку освіти в Україні XXI століття, Базовим компонентом дошкільної освіти визначено, що особливої уваги потребує розвиток дитини як особистості, яка формується, засвоєння нею всього розмаїття досягнень суспільства та здатності використовувати набуті знання, уміння та навички в самостійній пізнавальній і творчій діяльності.

Учені (Л. Венгер, О. Запорожець, М. Монтессорі, Є. Тихеева) наголошують, що сенсорне виховання є одним з головних завдань дошкільного виховання, напрямом, який впливає на успішність подальшої соціалізації й навчання дитини. Саме дошкільний вік є найбільш сприятливим для вдосконалення діяльності органів чуття, що забезпечують повноцінні й різнобічні уявлення про довкілля. Учені одним із центральних моментів розвитку сприймання визначають засвоєння і використання сенсорних еталонів (В. Аванесова, Л. Венгер, Н. Ветлугіна, Л. Журова, О. Запорожець, В. Зінченко, Г. Кислюк, М. Поддяков, Н. Сакуліна).

Серед багатьох шляхів і засобів сенсорного виховання дошкільників вчені (Л. Божович, В. Мухіна, Н. Сакуліна, О. Усова, Є. Фльоріна) визначили образотворчу діяльність як найбільш сприятливу для розвитку органів чуття дитини. Зокрема, особливості формування творчості в роботі з різноманітними матеріалами (О. Брикіна, В. Захарова), оволодіння кольором як засобом виразності (Л. Пантелєєва, А. Розмислова), взаємозв'язок образотворчої діяльності дошкільників з розвитком їхнього мовлення (О. Вєпрева, Т. Постоян, Г. Савостіна), пізнавальна діяльність (Ю. Демидова, Л. Котлярова) тощо.

Доведено, що сенсорне виховання виступає обов'язковим складником розвитку дитини, яка потребує усвідомлених дій з боку вихователів, що підтверджується наявністю значної кількості методичного та практичного матеріалу (Л. Артемова, Л. Васильєва, Н. Венгер, В. Котирло, С. Ладивір, З. Максимова). Проте в практиці дошкільної освіти сенсорне виховання дітей дошкільного віку, зокрема і засобами образотворчого мистецтва, здійснюється

стихійно і не систематизовано в окремих напрямках роботи вихователів, спрямованих на розумовий розвиток дитини, розвиток мовлення, ознайомлення з довкіллям.

Важливість теоретичної розробки проблеми сенсорного розвитку дошкільників, визначення найбільш ефективних педагогічних засобів її вирішення й зумовили вибір теми дослідження «Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва».

Об'єкт дослідження: сенсорне виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: методика сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва.

Мета дослідження: визначити й науково обґрунтувати педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва.

Гіпотеза дослідження: сенсорний розвиток дітей старшого дошкільного віку буде ефективним, якщо в процесі образотворчої діяльності зреалізувати такі педагогічні умови: організацію цілеспрямованих обстежень властивостей і якостей предметів та відображення їх у мовленні дітей; інтеракцію ігрової й образотворчої діяльності дітей у процесі засвоєння сенсорних еталонів; занурення дітей в активну сенсорно-пізнавальну діяльність у процесі образотворчої діяльності.

Відповідно до мети й гіпотези дослідження визначено такі **завдання:**

- Схарактеризувати стан проблеми сенсорного розвитку дошкільників у психолого-педагогічній теорії та сучасній освітній практиці.
- Розкрити зміст поняття «сенсорний розвиток старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва», уточнити сутність понять «сенсорне виховання», «сенсорні еталони».
- Визначити критерії, показники і схарактеризувати рівні сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

- Виявити і науково обґрунтувати педагогічні умови сенсорного розвитку старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва, розробити експериментальну методику їх реалізації засобами образотворчого мистецтва та апробувати її ефективність.

Методи дослідження. З метою виявлення закономірностей сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку, визначення стану проблеми в психолого-педагогічній літературі, обґрунтування педагогічних умов сенсорного розвитку старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва застосовано теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення даних, поданих у літературних джерелах та нормативних документах. Для вивчення особливостей сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку в процесі образотворчої діяльності в закладах дошкільної освіти використано емпіричні методи: спостереження, бесіди, анкетування. З метою виявлення ефективності педагогічних умов сенсорного розвитку дітей засобами образотворчого мистецтва було проведено педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи).

Наукова новизна дослідження: на рівні магістерської роботи визначено й обґрунтовано сутність поняття «сенсорний розвиток старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва», визначено критерії сенсорного розвитку старших дошкільників, показники та схарактеризовано рівні сенсорного розвитку старших дошкільників; розроблено дидактичну модель реалізації педагогічних умов сенсорного розвитку старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва. Уточнено сутність понять «сенсорний розвиток», «сенсорне виховання», «сенсорні еталони». Дістала подальшого розвитку методика сенсорного виховання старших дошкільників.

Практичне значення дослідження полягає у розробці та впровадженні розроблено методику реалізації педагогічних умов сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва в різних формах діяльності, а також комбінування видів та форм образотворчої діяльності; складено програму сенсорного розвитку дітей засобами

образотворчого мистецтва, дібрано дидактичні ігри і вправи, що можуть бути використані в практиці роботи закладів дошкільної освіти, а також для подальшого вдосконалення програм навчання і виховання дітей дошкільного віку; матеріали дипломної роботи можуть бути використані у практичній діяльності педагогічних працівників ЗДО; викладачами закладів вищої освіти під час викладання навчальних дисциплін напряму підготовки 012 Дошкільна педагогіка; під час проходження студентської педагогічної практики в ЗДО.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані в умовах практичної педагогічної роботи. Крім того, апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалося шляхом публікацій та доповідей на: інтернет-конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» (м. Кам'янець-Подільський, 25.10.2018 р.) «Розвиток творчих здібностей дітей засобами образотворчого мистецтва»; II Регіональна науково-практична конференція «Роль і місце мистецької педагогіки у формуванні сучасної особистості» (у рамках II Всеукраїнського музичного конкурсу «MusikUniFest-2019») (м. Кам'янець-Подільський, 16-17 березня 2019 року) «Розвиток творчих здібностей дітей засобами образотворчого мистецтва»; V Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 17-18 квітня 2019 року) «Формування базових навичок медіації у майбутніх педагогів ЗДО»; Всеукраїнській науково-практичній конференції «Технології виховання і розвитку дітей в умовах сучасного закладу дошкільної освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 26 вересня, 2019 року) «Формування сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку засобами дидактичної гри»; Всеукраїнській викладацько-студентській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми підготовки фахівців дошкільної освіти: проблеми, досвід, інновації», (м. Глухів, 21-22 листопада 2019 року) «Формування сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку засобом дидактичної гри»; III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії педагога з дитиною» (23-24 жовтня 2019 року м. Кам'янець-Подільський) «Образотворче

мистецтво як засіб реалізації художньо-творчого потенціалу дітей дошкільного віку»; звітній студентській конференції 2018-2019 н.р. (м. Кам'янець-Подільський, 24-25 квітня 2019р.) «Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва».

Результати дослідження впроваджені у освітній процес ЗДО «Пролісок» село Грушка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.

Публікації. Сенсорно-пізнавальний розвиток дітей дошкільного віку : зб. мат. V Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» // Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти. Київ : Міленіум, 2019. 219-221.

Структура роботи: дипломна робота магістра складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі визначено, науково обґрунтовано й експериментально апробовано педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва.

1. Здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури довів, що дошкільний вік є найбільш сприятливим для вдосконалення діяльності органів чуття, одержання уявлень про довкілля, а отже, сенсорного виховання дітей, спрямованого на забезпечення їх повноцінного сенсорного розвитку. Визначено, що робота з реальними предметами в процесі образотворчої діяльності сприяє накопиченню сенсорного досвіду дітей, розвитку цілеспрямованості й усвідомленості їх сприймання, готує дітей до узагальнення якостей і властивостей обстежуваних предметів та формування чітких уявлень про них.

2. У результаті аналізу сучасних програм з навчання і виховання дітей дошкільного віку виявлено, що завдання сенсорного виховання в них не визначено окремим розділом. Вони реалізуються несистематично і непослідовно в таких видах діяльності дітей, як продуктивна, розвиток мовлення, ознайомлення з довкіллям тощо. Водночас виявлено наявність значної кількості дидактичного матеріалу із сенсорного розвитку дітей, що переконливо доводить необхідність його структурування відповідно до завдань образотворчої діяльності.

3. Сенсорний розвиток старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва визначено як розвиток чуттєвої сфери дитини в процесі поступового накопичення інформації про якості й властивості предметів та явищ довкілля, взаємовідношень між ними, подальшого її впорядкування і структурування під час малювання, ліплення, аплікації та конструювання, у процесі ознайомлення дітей з витворами мистецтва, ілюстраціями, фотозображеннями тощо.

4. Визначено критерії і показники сенсорного розвитку старших дошкільників. Критеріями виступили: обізнаність дітей із сенсорними еталонами, що характеризується показниками: обізнаність із кольором,

обізнаність із формою, обізнаність із величиною, орієнтування дитини в просторі; а також співвідношення якостей і властивостей предметів із сенсорними еталонами, що характеризується показниками: уміння виконувати дії ідентифікації, уміння виконувати дії віднесення до еталону, уміння виконувати дії перцептивного моделювання. На підставі зазначеного схарактеризовано рівні сенсорного розвитку старших дошкільників, підібрано експериментальні завдання, за допомогою яких визначено рівні сенсорного розвитку дітей.

5. Важливість здійснення цілеспрямованих обстежень при ознайомленні з предметами й об'єктами з метою формування чітких уявлень про них, провідна роль слова в цьому процесі, ефективність організації ігрової діяльності для закріплення отриманих сенсорних навичок у дітей, а також необхідність розвитку їхнього аналітичного сприймання у процесі виділення ознак та частин предметів у їх складних і різноманітних сполученнях дозволили виявити й науково обґрунтувати педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва, а саме: організація цілеспрямованих обстежень властивостей і якостей предметів та відображення їх у мовленні дітей; інтеракція ігрової й образотворчої діяльності дітей у процесі засвоєння сенсорних еталонів; занурення дітей в активну сенсорно-пізнавальну діяльність у процесі образотворчої діяльності.

6. Розроблена експериментальна методика реалізації зазначених педагогічних умов забезпечила єдність розвитку образного мислення і практичного досвіду на основі поєднання різних видів та форм образотворчої діяльності. Реалізацію педагогічних умов сенсорного розвитку дітей засобами образотворчого мистецтва відповідно до розробленої дидактичної моделі було здійснено поетапно, що забезпечило збагачення уявлень дітей про якості й властивості оточуючих предметів, словника сенсорною термінологією на пізнавально-навчальному етапі, оптимальне засвоєння дітьми сенсорних еталонів, оволодіння ними перцептивними діями на відтворювально-моделювальному етапі та розвиток аналітичного сприймання дітей на

продуктивно-творчому етапі. Отже, робота із сенсорного розвитку дітей виявилася ефективною за умов її поетапного та систематичного здійснення від ознайомлення дітей з окремими якостями і властивостями предметів та явищ довкілля і їх навчання співвідношення предметів за цими ознаками, до вільного володіння цими навичками та використання їх у власній творчій діяльності.

7. Результати контрольного етапу експерименту виявили, що рівень сенсорного розвитку дітей контрольної і експериментальної груп зазнав позитивних змін. Проте, в експериментальній групі результати як за окремими показниками, так і за загальним рівнем сенсорного розвитку дітей ці позитивні зміни були більш значними. А саме, в експериментальній групі після проведення формувального етапу експерименту кількість дітей із високим рівнем сенсорного розвитку підвищилася з 8,3 % до 33,4 %, з достатнім рівнем – з 16,7 % до 50 %, кількість дітей із середнім рівнем сенсорного розвитку зменшилась із 58,3 % до 16,6 %. У більшості дітей контрольної групи (50 %) зафіксовано середній рівень, достатнього рівня досягли 33,4 %, високого – лише 16,6 % дітей контрольної групи.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів порушеної проблеми. Перспективу подальших розвідок убачаємо в пошуку шляхів використання засобів продуктивної діяльності, зокрема й конструювання, з метою ефективного сенсорного розвитку дітей у родині; визначенні й обґрунтуванні психологічних механізмів процесу сенсорного розвитку дітей засобами образотворчого мистецтва в різновікових групах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Вчитися, граючись. URL: <https://u.to/zqRZFA> (дата звернення: 12.03.2019).
2. Базовий компонент дошкільної освіти України : наук. кер. : А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук.; авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л. та ін. Київ : Видавництво, 2012. 26 с.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 2008. 204с.
4. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти : навч.-метод. посіб. Одеса : Ярослав, 2004. С. 147–175.
5. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2004. 376 с.
6. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/bozhovich_lichnost-i-ee-formirovanie_2008/fs,1/ (дата звернення: 20.02.2019).
7. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. Санкт-Петербург : прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. С. 501.
8. Васильєва Л. Вправні пальчики // Дошкільне виховання. 2012. №6. С.20-21.
9. Венгер Л. А., Венгер Н. Б., Пилюгина Э. Г. Воспитание сенсорной культуры ребенка от рождения до 6 лет : [книга для восп. детского сада] / под ред. Л. А. Венгера. Москва : Просвещение, 1988.
10. Венгер Л.А. Психологическая готовность ребенка к школе // Вопросы психологии. URL: <http://uchebniki-besplatno.com/dlya-roditeley-psihologiya/venger-psihologicheskaya-gotovnost-20618.html> (дата звернення: 25.01.2019).
11. Водолага Н. В. Шляхи розвитку пізнавальних здібностей старших дошкільників // Дошкільна освіта, 2003, № 2. С. 16–21.
12. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Санкт-Петербург : СОЮЗ, 1997. 96 с. URL: http://pedlib.ru/Books/7/0060/7_0060-1.shtml (дата звернення: 26.02.2018).

13. Гавриш Н. В. Особливості розвитку уяви та сприймання у процесі мовленнєво-творчої діяльності дошкільників // Дошкільна освіта, 2003, № 1. С. 14–20.
14. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
15. Демидова Ю. О. Формування першооснов пізнавальної самостійності старших дошкільників у конструктивній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2007. 18 с.
16. Дитина : Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років. Київ : Богдана, 2003. 327 с.
17. Диагностика умственного развития дошкольников / под ред. Л. А. Венгера, В. В. Холмовской. Москва : Педагогика, 1978. 248 с.
18. Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посібн. / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, К.В. Карасьова та ін.; за ред. Т.О. Піроженко. Київ, Кіровоград : Імтек-ЛТД, 2014. 272 с.
19. Дметерко Н. В. Психолого-педагогічне значення пізнавальної задачі в розумовому розвитку старших дошкільників // Дошкільна освіта. 2014р. № 1(3). С. 25–29.
20. Дошкільна освіта : словник-довідник : понад 1000 термінів, понять та назв / упор. К.Л. Крутій, О.О. Фунтікова. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2010. 324 с.
21. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
22. Запорожец А. В. Развитие ощущений и восприятий в раннем и дошкольном детстве // Избранные психологические труды : в 2 т. Москва : Педагогика. 1986. Т.1. С. 91–99.
23. Запорожец А. В. Развитие произвольных реакций. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1960. С. 130.
24. Івершинь А. Г. Формування проектно-художніх уявлень у старших дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук :

- 13.00.08 Київ, 2001. 18 с.
25. Истомина З. М. Восприятие и называние цвета // Известия АПН РСФСР. Вып. 113. Москва, 1960.
26. Колодная А. Я. Развитие дифференцировки направлений «правого» и «левого» у детей дошкольного возраста // Известия АПН РСФСР. Вып. 53. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1954.
27. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) : монографія / АПН України та ін. Київ : Стилос, 2000. 336 с.
28. Концепція дошкільного виховання в Україні. Київ : Освіта, 1993. 16с.
29. Котырло В. К. Освоение предметов детьми-дошкольниками : сб. «Проблемы восприятия пространства и пространственных представлений» / Под ред. Б. Г. Ананьева и Б. Ф. Ломова. Москва, Изд-во АПН РСФСР, 1961.
30. Ладивір С. О. Пізнавальна активність старших дошкільнят : індивідуальні особливості // Дошкільне виховання. 2006 р. № 11. С. 3–6.
31. Ладивір С. О. Пізнавальний розвиток старшого дошкільника // Дошкільна освіта. 2003 р. № 1. С. 39–47.
32. Лисаковский И. Н. Художественная культура. Термины. Понятия. Значение. Словарь-справочник. Москва : Изд-во РАГС, 2002. 240 с.
33. Литвиненко І. Багатоканальна діяльність – засіб розвитку пізнавальної активності // Дошкільне виховання. 2002. № 4. С. 22.
34. Литвиненко І. С. Формування пізнавальної активності як засіб розвитку індивідуальності дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. Наук : 19.00.07. Одеса, 2002. 19 с.
35. Малікова Ю. В. Оволодіння дітьми старшого дошкільного віку перцептивними діями // Наукові праці : науково-методичний журнал. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. Т. 50. Вип. 37. С. 161–165.
36. Малікова Ю. В. Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку : дис. ... к-та пед. наук : 13.00.08 / Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. Одеса, 2009.

260 с.

- 37.Малікова Ю. В. Сенсорне виховання в сучасній теорії і практиці дошкільної освіти // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: зб. наукових праць. Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. № 3-4. С. 154–159.
- 38.Малікова Ю. В. Сенсорне виховання у спадщині видатних педагогів минулого // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : зб. наукових праць. Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. № 3-4. С. 151–153.
- 39.Малюшко : Програма виховання дітей дошкільного віку / під ред. Плохій З. П. : [Вид. 2-ге, доопрацьоване і доповнене]. Київ, 1999. 286 с.
- 40.Мантула Т. І. Наступність у формуванні цілісного сприйняття природи між дошкільною та початковою ланками освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.09 Київ, 2007. 48 с.
- 41.Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию / под ред. Н. П. Сакулиной, Т. С. Комаровой. Москва : Просвещение, 1979. 272 с.
URL: <https://sheba.spb.ru/shkola/metodika-izo-1991.htm> (дата звернення: 05.04.2019).
- 42.Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. Москва : Педагогика, 1981. 239 с.
- 43.Ничкало С. А. Мистецтвознавство : Короткий тлумачний словник. Київ : Либідь, 1999. 208 с.
- 44.Одерій Л. Є. Зображувальне мистецтво як засіб розвитку художньої творчості дітей дошкільного віку // Дошкільна освіта. 2004 р. № 1(3). С. 42–46.
- 45.Пасічний А. М. Образотворче мистецтво. Словник-довідник. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2003. 216 с.
- 46.Педагогічний словник / [за ред. М. Д. Ярмаченка]. Київ : Пед. думка, 2001. 514 с.
- 47.Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад;

- редкол. : М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. Москва : Большая российская энциклопедия, 2002. 528 с.
48. Половіна О. А. Формування естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва у старших дошкільників (на матеріалі ознайомлення з пейзажним живописом) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2007. 17 с.
49. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка: підручник. 3-тє вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. 448 с.
50. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 263с.
51. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : МЦФЕР-Україна, 2014. 452 с.
52. Психологія восприяття. 2009. URL: <http://www.psychology-online.net/articles/doc-1341.html> (дата звернення: 15.05.2019)
53. Психологічна енциклопедія / авт.-упор. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
54. Психологічна спадщина К. Д. Ушинського / під ред. Г. С. Костюка. Київ : Радянська школа, 1963. С. 38–43.
55. Психологічний словник. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/8prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki/slov.htm (дата звернення: 10.08.2019).
56. Роганова М. В. Формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 Київ, 2001. 17 с.
57. Сенсорное воспитание в детском саду / под ред. Н. Н. Поддьякова, В. Н. Аванесовой : [2-е изд.]. Москва : Просвещение, 1981. 192 с.
58. Сенсорное воспитание в детском саду / под ред. Н. П. Сакулиной, Н. Н. Поддьякова. Москва : Просвещение, 1964. 215 с.
59. Сенсорное воспитание дошкольников / под ред. А. В. Запорожца,

- А. П. Усовой. Москва : Изд-во Академии пед. наук РСФСР, 1963. 228 с.
60. Суржанська В. А. Творчі завдання як засіб формування пізнавальної активності старших дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2004. 18 с.
61. Теория и практика сенсорного воспитания в детском саду / под ред. А. П. Усовой, Н. П. Сакулиной. Москва : Просвещение, 1965. 188 с.
62. Теория и методика изобразительной деятельности в детском саду : [2-е изд., перераб. и доп.]. 255 с. URL: <https://sheba.spb.ru/shkola/metodika-izo-1991.htm> (дата звернення: 05.04.2019).
63. Теорія та методика співпраці дитячих навчальних закладів з родинами : навч.-метод. посіб. / уклад. Н. Г. Каньоса. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. 116 с.
64. Теорія та технології розвитку дитячої художньої творчості : навчально-методичний посібник / укладач Н. Г. Каньоса. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2015. 188 с.
65. Улькіна Т. В. Розвиток пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 19.00.07 Київ, 2006. 25 с.
66. Урунтаева Г. А. Диагностика психологических особенностей дошкольников : Практикум для сред. и высш. педагог. учеб. заведений и работников дошк. учр. Москва: Академия, 1996. – 96 с.
67. Фаусек Ю. Значение рисования в школе Монтессори. 1923. С. 28. URL: <http://www.mariamontessori.ru/library/2/52.html> (дата звернення: 04.05.2019).
68. Флерина Е. А. Эстетическое воспитание дошкольника / под ред. В. Н. Шацкой. Москва, 1961. 334 с.
69. Формирование восприятия у дошкольников / под ред. А. В. Запорожца, Л. А. Венгера. Москва : Просвещение, 1968.
70. Фунтікова О. О. Дитина й розумова діяльність : до питання про навчання // Дошкільна освіта. 2004. № 4 (6). С. 33–37.